

*Ничкало Світлана Андріївна,
науковий співробітник,
Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКИХ УПОДОБАНЬ ШКОЛЯРІВ У СФЕРІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

Стаття присвячена розкриттю особливостей формування мистецьких уподобань школярів у сфері образотворчого мистецтва і архітектури. Здійснено аналіз поняття «мистецькі уподобання». Значна увага приділена психологічним аспектам впливу образотворчого мистецтва і архітектури на людину і їх сприймання. Наголошено на соціальному підґрунті виникнення мистецьких уподобань.

Ключові слова: *естетичне виховання, мистецькі уподобання, образотворче мистецтво, архітектура, естетичний вплив, естетичне сприймання, художній простір.*

Постановка проблеми. Естетичне виховання – це процес, що характеризується цілісністю і, водночас, багатогранністю. Різні прояви його психолого-педагогічного змісту відкриваються й актуалізуються у ході практичної реалізації. Насьогодні «вийшов на поверхню» та постав перед науковцями в якості об'єкта досліджень такий аспект естетичного виховання як формування мистецьких уподобань школярів у сферах різних мистецтв, зокрема образотворчого і архітектури.

Доцільність виділення в науковому тезаурусі поняття «мистецькі уподобання» з метою глибшого теоретичного вивчення і застосування у педагогічній практиці зумовлена можливостями виховного потенціалу, закладеними в його суті. Уподобання виражає сферу індивідуальних зацікавлень, схильностей, смаків людини. Це те, що подобається, тобто є подібним, сутнісно близьким конкретній людині, викликає резонанс з її внутрішнім світом, зачіпає особисто. Уподобання стимулюють до рефлексії, роздумів, отже – до глибшого самопізнання і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підгрунття для вивчення мистецьких уподобань школярів і розробки методів їх формування становлять дослідження різних аспектів естетичного виховання, ідей гуманістичної спрямованості освіти, єдності функцій навчання та виховання, індивідуально-зорієнтованого підходу, діалогової форми навчально-виховного процесу. Донині залишається актуальним фундаментальний науковий доробок видатних педагогів і психологів Ю. Афанасьєва, М. Бахтіна, В. Біблера, Л. Божович, І. Зязюна, Д. Леонтьєва. О. Рудницької, В. Сухомлинського та ін. Великий потенціал для використання і розвитку в естетичному вихованні закладено в працях, присвячених психологічним аспектам проблеми формування естетичних почуттів, Б. Ананьєва, Л. Виготського, Г. Костюка, А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Б. Теплова. І. Беха.

На сучасному етапі здійснення наукових та практичних розробок у сфері естетичного виховання, коли виокремлюються певні його сторони як самостійні об'єкти досліджень (зокрема - формування мистецьких уподобань), особливий інтерес становлять праці з естетики (Л. Левчук, В. Панченко), педагогіки мистецтва (Г. Падалка), закономірностей впливу і сприймання мистецтва (Д. Локарева), культурологічного аспекту естетичного виховання школярів (Н. Миропольська, Л. Масол), дослідження таких особливих феноменів як художній образ і художній простір (О. Комаровська), а також праці вітчизняних мистецтвознавців з історії і теорії мистецтва (Д. О. Горбачов, Г. Я. Скляренко) та ін.

Мета статті полягає в аналізі поняття «мистецькі уподобання» та особливостей їх формування у школярів з урахуванням специфіки образотворчого мистецтва і архітектури.

Результати дослідження. Виокремлення поняття «уподобання» спонукає до його порівняння з близьким поняттям «інтереси». Вони традиційно вважаються синонімами, але, залежно від контексту, виявляють відмінності у смислових нюансах. Зокрема, в тому, що з них означає більш стійке, а що – мінливе явище. В різних ситуативно-змістових ракурсах і «уподобання», й

«інтереси» можуть проявляти себе як стійкими, так і мінливими. В контексті естетичного виховання уподобання видаються відносно стабільними і більш мінливими, у порівнянні з інтересами, психічними утвореннями. Їхня тривалість у часі різна. Одні уподобання слабшають і навіть зникають, на зміну їм приходять нові, а деякі еволюціонують до категорії стійких інтересів, що зберігаються протягом багатьох років або й всього життя. Ступінь змінюваності мистецьких уподобань пов'язаний з процесами, які відбуваються в духовній сфері людини. Це може бути як розвиток, так і регрес, як стабільність, так і динамічність. На нашу думку, уподобанням ще не можна назвати первинне зацікавлення, яке з'явилося внаслідок дії певного візуального подразника, інформації, будь-якого зовнішнього стимулу, але й вже не можна назвати сформовані мистецькі інтереси, які, за умови неперервності естетичного розвитку особистості впродовж життя, доповнюються новими уподобаннями й інтересами.

Формування уподобань школярів на основі використання різних мистецтв має особливості, зумовлені специфікою їхніх засобів художнього вираження. Знання педагогами, які працюють на ниві естетичного виховання, художніх засобів видів мистецтва, розуміння їх відмінностей і спільних рис необхідні для коректного здійснення навчально-виховного процесу. Що стосується образотворчого мистецтва і архітектури, то вони наділені великою кількістю близьких сутнісних властивостей. Це стало причиною того, що у вітчизняній мистецтвознавчій і художньо-педагогічній традиції їх зазвичай вважають єдиним мистецтвом, а архітектуру розглядають в контексті образотворчого мистецтва. Дійсно, архітектуру, за якою міцно закріпилася характеристика “матері мистецтв”, і образотворче мистецтво неможливо відділити одне від одного. Вони апелюють як до раціональної, так і до емоційно-почуттєвої сфер людського “Я” засобами візуальних форм та образів; являють собою певне “зображення” (матеріальну фіксацію ідеального утворення - образу), що існує у вигляді форм та їх комбінацій (композиції), ритму, пропорцій, ліній, об'ємів, кольорів. Архітектурі теж притаманна “образотворчість”, вона

формує просторове середовище, у якому перебувають твори мистецтва, саме вона служить основою для виникнення синтезу мистецтв.

Ми розглядаємо архітектуру і образотворче мистецтво як взаємопов'язані і при цьому окремі, автономні прояви художнього генія людства. Адже, у прорівнянні з образотворчим мистецтвом, архітектура - більш складне і багатофункціональне явище. Це особливий вид людської діяльності і, водночас, умова забезпечення цієї діяльності. Головна відмінність архітектури від образотворчого мистецтва – її масштабність, функціональне призначення і потужна конструктивно-технологічна складова.

Ефективність використання образотворчого мистецтва і архітектури у формуванні мистецьких уподобань школярів значною мірою залежить від врахування у виховних технологіях закономірностей пов'язаних між собою психологічних процесів естетичного впливу і естетичного сприймання.

Вплив будь-якого мистецтва на людину відбувається завдяки особливостям художнього вираження, які виявляють себе у специфічній мистецькій «мові». Це означає, що мистецтво здатне «промовляти», тобто доносити інформацію, транслювати смисли, бути зрозумілим як для сучасників, так і для нащадків. Протягом багатьох віків свого існування людство висловлювало себе засобами різних мистецтв, в тому числі образотворчого і - особливо - архітектури, вкладаючи в них зміст кожної епохи, розуміння її суспільних відносин, етичних та моральних цінностей, духовних орієнтирів.

Цю трансчасову та транснаціональну мову мистецтва, через яку воно розкриває свій зміст, утворюють його власні засоби формотворення і вираження. Здатність розуміти мову архітектури і образотворчого мистецтва, тобто – сприймати просторово-структурні форми, пропорції, ритми, кольори і лінії, відчувати їх гармонію чи дисгармонію, - розвиває естетичний смак, уяву, емоційну чутливість, розуміння інших видів мистецтва, поглиблює художнє сприйняття дійсності і світовідчуття людини. Психологічний феномен сприймання відіграє величезну роль в здійсненні естетичного

впливу на свідомість з боку твору мистецтва. О.П. Рудницька наголошувала на тому, що «пошуки науково обгрунтованої системи використання мистецтва у навчально-виховному процесі неможливі поза теорією художнього сприйняття, що зумовлює успішне залучення особистості до мистецьких творів, забезпечує реалізацію їх культуротворчого впливу» [7, с.49].

Сприймання творів візуальних мистецтв, до яких відносяться архітектура і образотворче мистецтво, незалежно від рівня освіченості та естетичного розвитку реципієнта, відбувається, передусім, на первинному рівні емоційного прийняття чи неприйняття певного артефакта (тобто, коли він подобається чи не подобається). І вже після цього настає раціоналізація сприймання, в процесі якої людина пояснює сама для себе, чому у неї виникли саме ті, а не інші почуття. Такий аналіз власних емоційних реакцій, поряд із гносеологічним аспектом сприймання (пізнання нового, розширення тезаурусу знань), розвиває здатність до осмислення та оцінювання явищ життя, сприяє загальнокультурному розвитку особистості, її духовному збагаченню та інтелектуальному зростанню.

Спонтанне емоційно-почуттєве сприйняття творів мистецтва зумовлене глибинними матрицями, закладеними на ранніх етапах формування індивіда. У цьому контексті слід наголосити на величезному значенні архітектурного середовища, яке оточує людину з моменту її народження і, більше того – її батьків і навіть далеких предків. Адже архітектура - це також носій і ретранслятор символів та архетипів, що фіксуються у генотипі окремої людини і цілої нації. Отже, архітектурне і – ширше – архітектурно-мистецьке середовище, у якому зростає дитина, на підсвідомому рівні впливає на формування широкого спектру поглядів, звичок, стереотипів, смаків.

Можливість виникнення позитивного чи негативного емоційного відгуку під час сприймання художнього твору або явища конкретною людиною надає естетичному сприйманню ціннісного характеру. Ціннісний характер

естетичного сприймання зумовлює й ціннісний характер естетичного виховання. Воно постає як важливий фактор формування системи життєвих цінностей людини. Педагогічне керівництво цим процесом має бути спрямоване на розвиток здатності до індивідуального, особистісно-ціннісного сприймання образного світу творів образотворчого мистецтва і архітектури, до дивергентного мислення, що розширює інтелектуальні можливості і світоглядні межі, а в результаті - на формування власного духовно-інтелектуального світу людини, становлення її неповторної особистості.

Здатність до сприймання потребує постійного розвитку, досвіду спілкування з мистецтвом, художньої ерудиції. «Сприйняття особистістю твору мистецтва, а точніше зміст сприйняття, те, що потрапляє в художньо-перцептивне поле індивіда, залежить від багатьох чинників. Такі особистісні характеристики, як світогляд, система особистісних ідеалів (суспільний, моральний, естетичний), ціннісні орієнтири, ставлення до життя в цілому, морально-емоційна сфера (чутливість) визначають вибірковість сприймання не тільки виду мистецтва і конкретного твору, але й того або іншого типу художньої інформації цього твору» [4, с. 167].

Всі зазначені якості соціально зумовлені, вони набуваються в процесі суспільної комунікації, а це неминуче призводить до засвоєння вже вироблених оцінок. Адже науково доведено, що на оцінювання людиною твору мистецтва впливає соціально-кон'юнктурний контекст: мода, престиж, статус, фінансова успішність художника, ступінь його популяризації. Це стосується як сучасного, так і класичного мистецтва. Віддаючи належне усталеним оцінкам щодо творів, які вже зайняли своє місце в національній і світовій культурній спадщині, необхідно абстрагуватися від них і налаштовуватися на власні відчуття, а в підсумку - прагнути до рівноваги між безпосередністю індивідуального сприйняття і врахуванням загальноприйнятих думок.

Певні мистецькі уподобання присутні в особистісній структурі кожної суспільно інтегрованої людини, відрізняючись за широтою охоплення і якісним рівнем. У сфері образотворчого мистецтва і архітектури вони реалізуються через індивідуальний потяг до спілкування з мистецтвом на емоційно-почуттєвому, когнітивному, креативному рівнях. Виникає бажання пережити хвилюючі враження, які пробуджують твори, розширювати коло мистецьких знань, а також випробувати себе у власній художній творчості. Якщо нове явище мистецтва, з яким людина ознайомилася випадково або внаслідок дії зовнішнього чинника (наприклад, рекомендації друзів, інформації у ЗМІ) сподобалося, а значить – викликало задоволення, то природно виникає бажання у продовженні задоволення. Це і є прихованим психологічним рушієм для виникнення уподобання у якомусь виді мистецтва, архітектурному стилі, жанрі живопису тощо.

Таким чином, мистецькі уподобання реалізують і водночас розвивають естетичну потребу – природно і соціально зумовлену людську властивість. «Естетична потреба – це те внутрішнє спонукання, що не тільки орієнтує особистість на сприйняття прекрасного, але і через даний художньо-перцептивний процес являє можливість одержувати задоволення, насолоду, радість, захват від прекрасного. Усе це надає процесу сприйняття вказаних вище видів інформації гедоністичний характер. Дана потреба визначає частоту актів сприйняття, зустрічей із конкретним твором. Безумовно, рівень естетичної потреби в кожній людині різний.» [4, с.170]

Однак, не завжди саме естетичне замилювання призводить до формування уподобання. Є твори, які привертають увагу незвичністю, оригінальністю, відрізняються від традиційного мистецтва. Це стосується передусім тих сучасних напрямів, які не вкладаються у формат класичної естетики. Вони провокують і дивують, бувають складними для розуміння, пробуджують суперечливі почуття. І саме тому викликають бажання розгадати авторський задум або виробити власне тлумачення. Поштовхом до виникнення уподобання інколи стає бажання банального слідування моді, трендам, що

поширюються, головним чином, завдяки різноманітним засобам масової інформації. Цей фактор також може бути використаний в педагогічно керованому формуванні у школярів індивідуальних мистецьких уподобань, дійсно близьких, емоційно «відчутих» і підданих хоча б спробі осмислення. Тому педагогам слід залучати своїх вихованців як до випробуваної часом художньої класики, так і до новітніх арт-практик. При цьому, з одного боку, прищеплювати толерантність до незрозумілого і навіть відштовхуючого, а з другого - здатність зберігати власний смак, обстоювати свої погляди всупереч загальним тенденціям. Вважаємо, що баланс цих якостей сприяє гармонійному особистісному розвитку школяра в цілому, не лише у мистецькій сфері.

Педагогічні умови для формування мистецьких уподобань учнів – це, передусім, надання їм можливостей для отримання нових знань, розширення мистецького інформаційного поля, спонукання до рефлексії, усного й письмового висловлювання, дискусій, обміну думками. Чим більше знань про мистецтво засвоєно учнем, чим більше естетичних вражень ним отримано, тим легше він сприймає нові знання і враження. Таким чином, «відбувається процес з двома взаємообумовленими сторонами: сприйняття визначається тезаурусом особистості, а тезаурус поповнюється в процесі сприйняття інформаційної системи твору» [5, с. 178].

Це також заохочення до безпосередньої творчості, до того, щоб спробувати себе у різних мистецьких практиках без страху помилитися чи зазнати невдачі. Важливою умовою тут є створення позитивної психологічної атмосфери, позбавленої тиску, директивності, нав'язування чого-небудь. Повага до особистості учня, його творчості і його суджень, суб'єкт-суб'єктні стосунки між учнями і вчителем виступають запорукою успішності естетичного виховання.

Формування мистецьких уподобань школярів, як вже зазначалося вище, відбувається на перехресті різних соціально-культурних чинників, які у взаємодії утворюють особливий феномен – художній простір. За

визначенням О. А. Комаровської, «художній простір, в якому формується особистість, - досить різноманітне, складне і системне явище, яке умовно характеризується щонайменше трьома взаємопов'язаними чинниками: 1) власне мистецтво - митці та результати їхньої діяльності - художні твори у розмаїтті видів та жанрів, включаючи інтерпретацію виконавцями. Інакше, це художні цінності, які народжуються, зберігаються, відтворюються установами культури та мистецтва – музеями, театрами, кінотеатрами, філармоніями тощо; 2) «трансляція», опосередкування, регулювання взаємодії творів з реципієнтом, тобто численні організаційні форми «донесення» мистецтва до глядача –слухача. Крім установ культури, для школяра важливу роль відіграють також школа, позашкільні заклади, сім'я; 3) взаємозв'язок між творами та реципієнтом, а також між формами опосередкування та тими, кому вони адресовані.» [3, с. 79] .

Художній простір сучасної України містить дуже багато можливостей для формування різноманітних мистецьких уподобань школярів. У ньому співіснують минуле і сьогодення, традиції і новації, національне і зарубіжне. Як пише мистецтвознавець Галина Склярєнко, «Світ, що стрімко змінюється, у якому джерелом візуальних образів виступають не лише традиційне образотворче мистецтво, але й мас-медіа, реклама, політика, мода, спорт тощо, змушує художників заново шукати у ньому свого місця, винаходити все нові й нові мови, прийоми й методи, відкривати все нові змісти у реальному й віртуальному просторі. Але мистецтво не зникає, залишаючись тим «найлюдянішим», а отже складним, суперечливим, сповненим сумнівів, переживань, часто дивним і незрозумілим, або навпаки – дуже прозорим і світлим простором, де кожен може знайти для себе важливе і цікаве».[8, с.10]

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування, розширення і розвиток мистецьких уподобань школярів - це одна з найважливіших умов їхнього духовного й інтелектуального вдосконалення, шлях до особистісного «самовизначення», виділення із загальної маси. Педагогам, які супроводжують і скеровують своїх вихованців на цьому

шляху, більшою мірою слід звертати увагу не на зовнішні показники, а на осмислення учнями індивідуальних реакцій, прагнення зрозуміти, чому їм подобається той чи інший твір, які емоції, думки, почуття у них виникають, які схильності, бажання, особливості вони відкрили в собі.

Образотворче мистецтво й архітектура в усьому розмаїтті їхніх стилів і напрямів – це безкрає поле, де кожен може знайти свої уподобання, поглиблювати і розвивати їх. Розвинені мистецькі уподобання посилюють естетичну чутливість до навколишнього світу, всього, що в прямому розумінні потрапляє до поля зору. Індивідуальна естетична чутливість виходить за межі сприймання і творення мистецтва. Вона розповсюджується на ціннісне сприймання природного і соціального середовища, у якому розгортається життєдіяльність людини. Таким чином, естетична чутливість сприяє розвитку чутливості етичної і через неї – моральному і духовному вдосконаленню. У зв'язку з цим вважаємо доцільним здійснювати подальші дослідження мистецьких уподобань школярів у напрямі інтеграції естетичного, морально-етичного, патріотичного і екологічного виховання.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь; ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Естетика: Підручник / За заг. ред. Л. Т. Левчук. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 520 с.
3. Комаровська О. А. Художній простір як передумова естетичного розвитку особистості // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Наук. збірник. – Вип. 5. – К.: Науковий світ, 2003. – С. 76–82.
4. Локарева Г.В. Основні чинники сприйняття художньо-інформаційної системи твору мистецтва // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб.наук.праць.- Ч. 2. – К.- 2001. – С. 166 - 179.

5. Обертинська А.П. Художня мова масової культури // Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура. – Т. – 14. – К., 1999. – С. 182 – 187.
6. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін)//Галина Микитівна Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
7. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька / Оксана Рудницька.- К.: ТОВ «Інтерпроф», 2002. – 270 с.
8. Склярєнко Г. Я. Сучасне мистецтво України. Портрети художників / Галина Яківна Склярєнко. – К.: Huss, 2016. – 376 с.: іл.

Стаття посвячена раскрытию особенностей формирования художественных предпочтений школьников в сфере изобразительного искусства и архитектуры. Осуществлён анализ понятия «художественные предпочтения». Значительное внимание уделено психологическим аспектам влияния изобразительного искусства и архитектуры на человека и их восприятия. Подчёркнута социальная подоплёка возникновения художественных предпочтений.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, художественные предпочтения, изобразительное искусство, архитектура, эстетическое влияние, эстетическое восприятие, художественное пространство.

The article is devoted to disclosure features of artistic tastes of pupils in art and architecture. The analysis of the concept of "artistic tastes." Much attention is paid to the psychological aspects of the impact of art and architecture on people and their perception. Emphasized on social grounds of the appearance artistic tastes.

Keywords: aesthetic education, artistic tastes, art, architecture, aesthetic effect, aesthetic perception, art space.

